

บทบาทของนาคในบทธละครรำเรื่องรามเกียรติ์ THE ROLES OF NAGA IN THE RAMAKIEN DANCE DRAMA

ปาล์ม พันเดช* และมาลินี อาชายุทธการ**

PALM PANDECH AND MALINEE ACHAYUTTHAKAN

(Received: May 4, 2025; Revised: July 17, 2025; November 26, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของนาคในบทธละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็นบทธละครรำแบบละครโน โดยการศึกษามาจากเอกสาร ตรวจสอบความน่าเชื่อถือเรียบเรียง วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ ระยะเวลาศึกษาตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2567 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2568 ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีต้นกำเนิดจากศาสนาพุทธ และพราหมณ์-ฮินดู ก่อนแพร่สู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในไทยได้ถูกปรับให้สอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่น ในบทธละครรำเรื่องรามเกียรติ์ นาคมีบทบาท 6 บทบาท ได้แก่ 1) ตัวละคร แบ่งเป็นตัวละครหลัก เช่น พญากาลนาค และตัวละครเสริม ซึ่งมักปรากฏร่วมกับเหล่าเทวดา 2) ลายเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ ได้แก่ สິงวาล ทับทรวง พาหุรัด ทองกร และอำมรงค์ ลายงู ลายสนับเพลา ลายชายไหวชายแครง 3) องค์ประกอบของพิธีกรรมและกระบวนการทำงาน 4) อาวุธ เช่น ศร 5) บัลลังก์ของพระนารายณ์ 6) องค์ประกอบในสถาปัตยกรรม เช่น หน้าบัน นาคมีบทบาทอย่างมากในเรื่องรามเกียรติ์ แสดงถึงความสง่างาม อำนาจวิเศษ และพลังที่ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อนำกลอนบทธละครเรื่องรามเกียรติ์มาเป็นบทร้องหรือเป็นต้นแบบของการดำเนินเรื่องในการแสดงโขนโรงในบทบาทเหล่านี้ หลายบทบาทปรากฏอยู่ในกระบวนการแสดงด้วย

คำสำคัญ : บทบาท, นาค, ละครรำ, รามเกียรติ์

* นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Master of Arts Program in Thai Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

** หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Master of Arts Program, Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

Abstract

This research article aims to study the history and roles of Naga in the Ramakien, the royal dance drama composed by King Rama I, focusing on Lakhon Nai (classical court dance drama) version. The research methods include examining documents, verifying their credibility, compiling, analyzing, and synthesizing the information accordingly. The study started from January 2024 to June 2025. The findings revealed that the belief in Naga originated in Buddhism and Brahmanism-Hinduism before spreading to Southeast Asia, and Thailand where it was adapted to local belief. In the Ramakien dance drama, Naga plays six roles: 1) Character roles – including major characters such as Phaya Kalanak, and supporting characters who often appear alongside celestial beings. 2) Costume and ornamentation motifs – including designs on accessories such as chest straps, pectoral ornaments, armlets, bracelets, rings, cloth patterns, knee bands, and lower hem decorations. 3) Ritual elements and production process. 4) Weapons – such as bow. 5) The throne of Vishnu. 6) Architectural elements – such as gable ends. Naga plays a significant role in the Ramakien, symbolizing elegance, supernatural power, and sacred energy. When the verses in the Ramakien are adapted into lyrics or used as narrative framework of khon (masked dance drama) performances, many of these roles, therefore, appear in the staging process.

Keywords : Role, Naga, Ramakien, Dance Drama

บทนำ

นาคคืองูขนาดใหญ่ที่มีหงอน เป็นสัตว์ในตำนานหรือนิทานปรัมปรา (กรมศิลปากร, 2565, น. 16) งูเป็นสัตว์เลื้อยคลานชนิดหนึ่งที่ไม่มีขา ไม่มีเปลือกตา มีเกล็ดปกคลุมรอบตัว เคลื่อนที่ด้วยการเลื้อย สามารถออกลูกได้ทั้งแบบเป็นไข่และเป็นตัว งูมีบรรพบุรุษมาเก่าแก่ร่วมสมัยกับไดโนเสาร์ยุคดึกดำบรรพ์ สืบเนื่องมาจนมีหลากหลายสายพันธุ์แพร่กระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่ทั่วโลก (สถานเสาวภา สภากาชาดไทย, 2561, ออนไลน์) ต่อมาเมื่อนุชย์มีอารยธรรม งูได้มีบทบาทสำคัญทางความเชื่อและวิถีชีวิตมาแต่โบราณกาล (กรุงเทพธุรกิจ, 2561, ออนไลน์) ตัวอย่างเช่น พระคัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ ระบุว่าซาตานได้แปลงกายเป็นงูมาล่อลวงอดัมกับอีฟให้กินผลไม้ต้องห้าม จนถูกพระเจ้าขับออกจากสวนอีเดน ตำนานอียิปต์ กล่าวถึงวัดเจ็ดหัวเป็นเทพีแห่งงูที่มีภาระในการปกป้องฟาโรห์ ปกรณัมกรีก กล่าวว่าไทฟิอัสและไพธอนคืองูใหญ่ที่เป็นศัตรูกับเทพเจ้าโอลิมปัส รวมถึงความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่กล่าวถึงการกวนเกษียรสมุทรที่เทวดาใช้พญานาควาสกรีแทน

เชือกพันรอบมณฑลศิริ (บารนี บุญทรง, 2561, น. 6-7) ความเชื่อดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีการปรับเปลี่ยนลักษณะของงูไปตามอุดมคติ จนกลายเป็นสัตว์เทพหรือสัตว์กึ่งเทพ ขนาดใหญ่ที่มีอิทธิฤทธิ์ในหลายวัฒนธรรม ซึ่งมีคำเรียกขานมากมาย เช่น มังกร นาค หรือ พญานาค ฯลฯ สำหรับคนไทยก็มีความเชื่อเกี่ยวกับงูเช่นกัน โดยรู้จักกันในนามของ “นาค” หรือ “พญานาค” สันนิษฐานว่าอาจมีต้นกำเนิดมาจากอินเดียทางตอนใต้ ที่ภูมิประเทศเป็นป่าเขา จึงมีงูชุกชุม และงูหลายชนิดเป็นสัตว์มีพิษร้ายแรง สมัยก่อน ไม่มียารักษาหรือหายาได้ยาก คนจึงเกรงกลัวและถือว่ามีอำนาจมากจนเป็นที่นับถือ

คนไทยเชื่อว่านาคคือเทพแห่งน้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และพลังอำนาจ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2564, ออนไลน์) นาคผูกพันกับชีวิตของคนไทยในหลายมิติ ทั้งนี้เพราะถิ่นที่อยู่ของนาคเกี่ยวข้องกับดินและน้ำ จึงพ้องกับวิถีชีวิตของสังคมเกษตรกรรม ที่พึ่งพาความอุดมสมบูรณ์จากผืนดินและน้ำเป็นสำคัญ ทำให้คนสมัยโบราณมองนาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิต สามารถดลบันดาลโชคลาภและสวัสดิมงคล แก่ผู้เลื่อมใสศรัทธา (กรมศิลปากร, 2565, น. 12)

นอกจากปรากฏในความเชื่อและประเพณีแล้ว นาคยังปรากฏอยู่ในศิลปกรรมต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม และนาฏกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนาฏกรรม มีเรื่องราวเกี่ยวกับนาคอยู่หลายแห่งในบทบาทต่าง ๆ กัน บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นับว่ามีความสมบูรณ์มากที่สุด บทละครดังกล่าวมีรายละเอียดทางความเชื่อ สังคม ศิลปะ และวัฒนธรรมต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งเป็นหลักฐานข้อมูลที่ดีสำหรับการวิเคราะห์บทบาทของนาคในนาฏกรรมไทย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาบทบาทของนาคในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เพื่อบันทึกเป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการให้แก่ผู้ที่สนใจต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของนาคในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาประวัติความเป็นมา และบทบาทของนาคในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นบทละครสำหรับละครในของหลวง ระยะเวลาในการศึกษาตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2567 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2568

วิธีการศึกษา

การศึกษาบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยอย่างเป็นระบบ 4 ขั้นตอน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล จากการศึกษาเอกสาร ได้แก่ หนังสือและตำรา เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ภาพถ่ายและภาพเคลื่อนไหว งานวิจัยและบทความ รวมถึงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมา ความเชื่อ และบทบาทของนาค โดยสืบค้นจากหอสมุดแห่งชาติ สำนักวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือและเรียบเรียง ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีสามเส้าเชิงคุณภาพ และเรียบเรียงตามขอบเขตของการวิจัย ได้แก่ ประวัติความเป็นมา และบทบาทของนาค

3. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล จำแนกหมวดหมู่ วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์เกี่ยวกับบทบาทนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์

4. การรายงานผลการศึกษา โดยการเขียนเชิงพรรณนาวิเคราะห์เป็นสำนวนวิชาการ และเรียบเรียงเป็นบทความวิจัย

ผลการศึกษา

นาค หรือพญานาค เป็นสิ่งมีชีวิตในตำนานที่มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของไทยมาแต่โบราณ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน “นาค” หมายถึง สัตว์ในเทพนิยาย มีลักษณะเป็นงูขนาดใหญ่มีหงอน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 617)

1. ประวัติความเป็นมาของนาค

กำเนิดของความเชื่อเรื่องนาค มีรากฐานจากศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งกล่าวถึงนาคว่าเป็นสัตว์กึ่งเทพกึ่งอสูรที่มีอิทธิฤทธิ์ และมีความเกี่ยวข้องกับน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงการปกป้องพระพุทธศาสนา ความเชื่อนี้ยังเกี่ยวโยงกับวัฒนธรรมการบูชางูในอินเดียได้ และแผ่ขยายเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงไทยด้วย โดยเมื่อเข้าสู่บริบทวัฒนธรรมไทย คติเรื่องพญานาคก็ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสังคม ศาสนา และความคิดของคนไทย จนกลายเป็นความเชื่อเฉพาะถิ่นที่แตกต่างจากประเทศอินเดียและประเทศเพื่อนบ้านของไทย

คนไทยส่วนใหญ่ยอมรับนับถือนาค ความเชื่อถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านตำนาน นิทาน และวรรณกรรม ความเชื่อในคัมภีร์สันสกฤตระบุว่า นาคถือกำเนิดจากนางสุรสา กับ พระกัศยพราหมณ์ มีลักษณะเป็นสัตว์เกิดจากไข่ แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ ชลชะ (เกิดในน้ำ) และถลชะ (เกิดบนบก) และยังแบ่งตามกิเลสออกเป็น นาคที่แสวงงามคุณ กับ นาคที่ไม่แสวงงามคุณ

นาคนในสังคมไทยเป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ได้ จะเห็นได้ว่านาหรือพญานาคมีบทบาทสำคัญในหลายมิติ อันแสดงถึงการหลอมรวมระหว่างความเชื่อเดิมกับศาสนา ซึ่งถูกถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่มาจากรามายณะของอินเดียจนแพร่หลายในไทย นาคแฝงอยู่ตลอดเรื่องและแสดงออกให้เห็นหลายบทบาทด้วยกัน

2. บทละครรำเรื่องรามเกียรติ์

บทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นรามเกียรติ์ฉบับสมบูรณ์กว่าฉบับอื่น มีเนื้อหาตั้งแต่หิรันตยักษม้วนแผ่นดินกำเนิดท้าวอนามาตันสร้างกรุงศรีอยุธยา แล้วดำเนินความต่อไปจนเกิดสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์ กระทั่งถึงพระรามและนางสีดาครองกรุงศรีอยุธยา พระราชประสงค์ของการทรงพระราชนิพนธ์ปรากฏอยู่ในโคลงกระทู้ท้ายบทละคร ความว่า

๑ จบ เรื่องรามศมล้าง	อสุรพงศ์
บ พิตรธรรมิกทรง	แต่งไว้
ริ รำพรำประสงค์	สมโภช พระนา
บุรณ์ บำเรอสมยให้	อ่านรื่องรำเกษม ฯ

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 640)

จากโคลงกระทู้ดังกล่าว เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ โดยมีพระราชประสงค์ไว้สำหรับอ่าน ขับร้อง และแสดงละครรำของหลวง นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้ไว้ในหนังสือบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ว่า “สังเกตได้ว่าพระราชประสงค์คือจะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ไว้ให้ได้หมดมากกว่าที่จะใช้สำหรับเล่นละคร” (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ, 2484, น. 161)

เนื่องจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีความสมบูรณ์ที่สุดกว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับอื่น ผู้วิจัยจึงนำบทละครดังกล่าวมาวิเคราะห์บทบาทของนาคน ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

3. บทบาทของนาคน

นาคนในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏบทบาทหลายด้าน ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของนาคน ในบทละครมีการเรียกที่หลากหลาย เช่น พญานาค นาค นาคินทร์ นาคา ภูซงค์ ฯลฯ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นหมวดหมู่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 นาคในฐานะตัวละคร

3.1.1 ตัวละครหลัก

1) พญากาลนาถ เป็นพญานาคครองเมืองบาดาล ซึ่งโกรธเคืองท้าวมหาลิวันที่ตั้งราชฐานรูก้าเข้ามาในเขตของตน จึงตัดสินใจยกกองทัพขึ้นมาต่อสู้เพื่อปราบปรามและไม่ให้พวกยักษ์ล้าพองใจ ดูแคลนฤทธิ์เหล่านาค ดังบทละครความว่า

มาจะกล่าวบทยไป	ถึงพญากาลนาถแก้วกล้า
อยู่ยังต่ำได้พสุธา	ในมหาพิภพบาดาล

(พุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 10)

กาลนาถมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ปกครองเมืองบาดาล เป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มนาคผู้มีอำนาจและศักดิ์ศรี

2) นางอนงค์นาถ เป็นธิดาพญากาลนาถ นางมีฤทธิ์แปลงกายเป็นหญิงงามได้ วันหนึ่งขึ้นมายังโลกมนุษย์เห็นนาคก็เกิดความพิศواسจึงคืนร่างเป็นนาคเข้าสมจรรกับงูดิน พระฤๅษีทั้งสี่เห็นว่าไม่สมควรจึงเอาไม้เท้าเคาะที่หางและลำตัวนางอาฆาตจึงไปคายพิษที่อ่างน้ำนมของพระฤๅษี นางกบซึ่งเคยได้กินน้ำนมที่พระฤๅษีแบ่งให้กระโดดลงไปในอ่างนั้นขาดใจตาย ด้วยความกตัญญูของนางกบพระฤๅษีจึงชุบให้เป็นหญิงงามชื่อนางมณโฑ ดังบทละครว่า

เมื่อนั้น	นางอนงค์นาถเสนาหา
เป็นบุตรพญากาลนาถ	กัลยารัณจวนป่วนใจ [...]
ครั้นถึงเนินทรายชายสมุทร	หยุดอยู่ในที่รโหฐาน
ยังคิดเดือดร้อนรำคาญ	เยวมาลย์ก็แปลงกายา

(พุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 94-95)

นางอนงค์นาถเป็นนางนาคซึ่งมีฤทธิ์แปลงกายได้ มีความเชื่อมั่นในการกระทำของตนเอง มีจิตใจอาฆาตพยาบาทและใช้พิษร้ายแรงของตนทำร้ายผู้อื่น

3.1.2 ตัวละครเสริม นอกเหนือจากตัวละครหลัก นาคยังปรากฏเป็นตัวละครรองในเรื่องอีกหลายตอน โดยมากมักจะถูกกล่าวถึงในกลุ่มเดียวกันกับเทวดาต่าง ๆ เช่น ตอนท้าวอสุรพรหมอยู่ท่ามกลางหมู่เทวดาและนาคเข้าเฝ้าพระอิศวร ดังบทละครว่า

ครั้นถึงจึงถวายอภิวาสน์	เบื้องบาทพระอิศวรเรื่องศรี
ท่ามกลางเทวานาคี	อสุรกีฬุลเจ้าโลกา

(พุทธรยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 19)

ตอนยักษ์นามว่าตรีบุรุษ ครองกรุงโสฬส เกิดกำเริบว่าตนมีอิทธิฤทธิ์มาก มนุษย์ เทวดา ฤๅษี ครุฑ คนธรรพ์ และนาคก็เกรงกลัว แต่ต้องการเอาชนะพระนารายณ์ จึงจะไปประกอบพิธีขอพรจากพระอิศวร ดังบทละครว่า

ตัวกูก็มีฤทธิ์ฤทธิ์

มนุษย์เทวฤๅษี

สุบรรณคนธรรพ์นาคี

ตรีภพก็กลัวเดชะ

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 36)

นาคในฐานะตัวละครเสริม แม้จะไม่มีบทบาทเฉพาะตนในตอนต่าง ๆ แต่มีบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ของอำนาจและอิทธิฤทธิ์ บางกรณีนาคถูกยกย่องให้ใกล้เคียงกับเทวดา แต่บางกรณีก็เป็นเพียงผู้รับคำสั่ง แสดงให้เห็นบทบาทที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไป และเห็นความหลากหลายของบทบาท

3.2 นาคในฐานะลายเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ

3.2.1 ภูเขา เช่น ตอนทศกัณฐ์ทำพิธีทรายกรด ก่อนไปประกอบพิธี ทศกัณฐ์ลงสรงทรงเครื่องนุ่งภูษาลายนาค ดังบทละครว่า

ชำระสระสนานสำราญองค์

ทรงสูคนธ์หอมฟุ้งจรรุ่งกลิ่น

ภูษาลายรูปนาคิน

สนับเพลาโกมินเชิงงอน

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 254)

ภูษาลายนาคแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของลวดลายนาคในเครื่องแต่งกาย โดยเฉพาะกับตัวละครที่มีอำนาจ นาคในลวดลายภูษาจึงไม่ใช่เพียงความงาม แต่เป็นตัวแทนของพลังอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งเสริมสถานะของทศกัณฐ์

3.2.2 สนับเพลา เช่น ตอนศึกทัพนาสุร พระรามกับพระลักษมณ์ลงสรง ทรงเครื่องก่อนจะออกไปรบกับทัพนาสุร นาคเป็นลายเชิงสนับเพลา ดังบทละครว่า

สองกษัตริย์ชำระสระสนาน

สูคนธ์ธารเกสรขจรกลิ่น

สนับเพลารายพลอยโกมิน

เชิงรูปนาคินทร์กระหนกพัน

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 302)

สนับเพลาลายนาคมีความหมายเชิงการปกป้อง เป็นสัญลักษณ์ของพลังและอำนาจที่สนับสนุนการออกรบ นาคจึงถูกนำมาเป็นเครื่องประกอบความสง่างามและความน่าเกรงขามของนักรบ รวมถึงยังสะท้อนความเชื่อที่สามารถคุ้มครองผู้สวมใส่

3.2.3 ชายไหวชายแครง เช่น ตอนศึกวิรุณมุข กล่าวถึงวิรุณมุข โอรสของวิรุณจำบัง อาสาจะออกไปขัดตาทัพระหว่างที่อินทรชิตไปชุบศรนาคบาท นาคก็ปรากฏเป็นชายไหวชายแครง ดังบทละครว่า

สอดทรงสนับเพลาชาวลิต ภูษิตช่อเชิงสุวรรณฉาย
 ชายไหวชายแครงจำหลักลาย เป็นนาคกลายลอยเล่นชลาลัย
 (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 500)

ชายไหวชายแครงลายนาคเล่นน้ำ แสดงภาพของนาคในมิติที่อ่อนช้อยและพลิ้วไหว แตกต่างจากลักษณะของนาคที่มักเกี่ยวข้องกับความจริงจังหรือศักดิ์สิทธิ์ แต่จากบทละครดังกล่าว ลายนาคเน้นในแง่ความงาม ช่วยเสริมบุคลิกให้ตัวละครมีความองอาจและสง่างาม เหมาะสมกับผู้สวมใส่คือวิรูปักษ์ซึ่งเป็นยักษ์กุมาร

3.2.4 เครื่องประดับ เช่น ตอนวิรูปักษ์ ซึ่งเป็นอสุรครองบาดาลระหว่างเขตรีกุญ จะไปเฝ้าพระอิศวร มีการลงสรทรงเครื่องต่าง ๆ เครื่องประดับของวิรูปักษ์ล้วนแล้วแต่เป็นนาค อย่างเช่น สายสร้อย ทับทรวง พาหุรัด ทองกร อัมรงค์ ดังบทละครว่า

จึงเอนาคราชตัวร้าย เป็นสายสร้อยเลี้ยวเกี่ยวกัน
 ประชุมเคียรเข้าเป็นทับทรวง โชติช่วงเนตรนาคแดงฉน
 ภูษค์เป็นพาหุรัดพัน ทองกรนั้นล้วนนาคี
 สิบนิ้วเอนาคเป็นอัมรงค์ แล้วทรงมงกุฎมณีศรี
 (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 114)

ลำตัวของนาคเป็นสร้อยสังวาล เคียรนาครวมกันเป็นทับทรวง เครื่องประดับกลางอก นาคพันอยู่รอบแขนเป็นพาหุรัด ทองกรเครื่องประดับข้อมือและอัมรงค์หรือแหวนก็เป็นรูปนาค เห็นได้ว่าการนำตัวนาคมาเป็นเครื่องแต่งกายแสดงถึงความเชื่อเรื่องพลังจากนาค และทำให้ท้าววิรูปักษ์มีภาพลักษณ์ที่ทรงฤทธิ์สื่อถึงพลังและอำนาจ

3.3 นาคในฐานะองค์ประกอบของพิธีกรรมหรือกระบวนการทำงาน

3.3.1 ตอนอินทรีชิตทำพิธีชุบศรนาคบาศที่โพรงไม้ไผ่หน เมื่อบริกรรมคาถานาคต่างมาคายนพิษใส่ศร เพื่อให้ศรมีอิทธิฤทธิ์ นาคจึงมีฐานะเป็นผู้ร่วมประกอบพิธีกรรมพิเภก ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของพระราม จึงเสนอแผนให้ชมพูพานแปลงร่างเป็นหมไปแล้วไปกัดโพรงไม้ที่นาคซ่อนตัวอยู่ เมื่อนาคเข้าใจผิดว่าเป็นครุฑ จึงตกใจหนีหายไป อินทรีชิตไม่สามารถชุบศรได้ครบ 7 วัน ฤทธิ์ศรจึงไม่สมบูรณ์ ดังบทละครว่า

ครั้นถึงพญาอสุรี นาคีคายพิษลงให้
 ที่ในนาคบาศศรชัย ด้วยเกรงฤทธิ์ไกรกุมภัณฑ์
 (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 481)

3.3.2 ตอนเขาพระสุเมรุเอนทรุด พระอิศวรจึงมีบัญชาให้เทวดาและผู้มีฤทธิ์ต่าง ๆ มาประชุมพร้อมกันที่เขาไกรลาสเพื่ออุทิศเขาพระสุเมรุให้ตรงดังเดิมนาคถูกนำมาพันรอบเขาเพื่อให้เทวดายุดนาค นาคเป็นองค์ประกอบของกระบวนการทำงาน ดังบทละครว่า

ครั้นถึงให้เอนนาคพัน	เป็นพวนพันยอดพระเมรุใหญ่
นักสิทธิ์วิทยาสุราลัย	ให้เข้ายุดนาคพร้อมกัน

(พุททยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 87)

นาคมีบทบาทในการช่วยให้ศรมีอิทธิฤทธิ์โดยการคายพิษใส่ศร นาคไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของพลังธรรมชาติ แต่ยังเป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรมและความสามารถทางเวทมนตร์ของศรนาคบาทที่ทำให้ศรได้รับพลังพิเศษ นอกจากนี้ นาคยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กระบวนการทำงานใหญ่สำเร็จด้วยความมีกำลังแข็งแกร่ง

3.4 นาคในฐานะอาวุธ

3.4.1 ศรนาคบาท เช่น ตอนรณพัตร์ขอศร รณพัตร์โอรสของทศกัณฐ์มาร่ำเรียนศิลปศาสตร์กับพระฤๅษีโคบุตร และประกอบพิธีมหากาลอัคคีเพื่อให้เทพเจ้าทั้งสามประทานศรให้ พระพรหมประทานศรนามว่า นาคบาท ดังบทละครว่า

ฝ่ายท้าวมหาพรหมาน	จึงประทานศรนาคบาทให้
แล้วตรัสอำนวยอวยชัย	ให้เรื่องฤทธิไกรดั่งไฟพราย

(พุททยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 165)

ตัวอย่างอิทธิฤทธิ์ของศรนาคบาท เช่น ตอนหนุมานเผากรุงลงกา อินทรชิตใช้ศรนาคบาทรัดหนุมาน ดังบทละครว่า

[...] คิดแล้วชักศรนาคบาท	อันมีอำนาจแผ่นดินไหว
พาดสายน้ำวนหว่งด้วยว่องไว	ผาดแผลงไปด้วยกำลังฤทธิ์
๗ 8 คำ ๗ เชิด	
กลับเป็นภูษงค์ตัวหาญ	เลื้อยเลิกลังพันอักษิณ
ตาแดงดั่งแสงพระอาทิตย์	พันพิษเข้าไถ่ราวี

(พุททยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 154)

3.4.2 ศรนาค ตอนท้าวทศคีรีวงศ์รบท้าวจักรวรรดิ ท้าวจักรวรรดิครองกรุงมลิวันยกทัพมารบกับท้าวทศคีรีวงศ์ (พิเภก) และแผลงศรออกไปเป็นพญานาค 7 เศียรรัดตัวท้าวทศคีรีวงศ์ ดังบทละครว่า

สำเนียงดั่งเสียงฟ้าฟาด เป็นพญานาคราชตัวใหญ่
เจ็ดเศียรพันพิษเป็นควันไฟ ไหลมัดพิภพอสุรี
(พุทฺธยอตฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 634)

นาคที่มีบทบาทเป็นอาวุธแสดงถึงการใช้พลังแห่งนาคเพื่อทำลายศัตรูหรือข่มขู่ให้เกิดความกลัวได้

3.5 นาคในฐานะบัลลังก์

นาคมีบทบาทเป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ นาคในที่นี้คือพญานันตนาคราช เช่น ตอนพระนารายณ์ปราบหิรันตยักษ์ หลังจากที่พระนารายณ์อวตารเป็นหมูเผือกไปปราบหิรันตยักษ์แล้วหะกลับมาประทับยังบัลลังก์นาค ดังบทละครว่า

ครั้นถึงเข้าที่บรรทมสินธุ์ กลางมหาารินกว้างใหญ่
เหนือบัลลังก์หลังนาคอำไพ สะกดใจร้ายเวทพิธการ
(พุทฺธยอตฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 4)

พญานันตนาคราชมีบทบาทเป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ แสดงถึงความยิ่งใหญ่และความเชื่อมโยงระหว่างพระนารายณ์กับพญานาค การประทับบัลลังก์นาคยังเป็นการบ่งบอกถึงการแสดงอำนาจและความสูงส่ง ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทของพญานาคในฐานะผู้ให้พลังและสนับสนุนพระนารายณ์ นอกจากนี้ยังร่วมกับสังข์มาเป็นพระลักษมณ์ตามพระนารายณ์อวตารด้วย ดังบทละครว่า

จักรเป็นพระพรตยศยง ถัดองค์พระนารายณ์เชษฐา
ฝ่ายสังข์บัลลังก์นาคา เป็นพระลักษมณ์อนุชาฤทธิรอน
(พุทฺธยอตฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 248)

นาคในฐานะบัลลังก์ของพระนารายณ์มีพลังเสริมส่งอำนาจของพระนารายณ์เมื่อตามพระนารายณ์ลงมาเป็นพระลักษมณ์ก็อยู่ใกล้ชิดพระรามมากกว่าอนุของค์อื่น ๆ เป็นผู้ช่วยพระรามในการรบจนเสร็จสิ้นศึกลงกา

3.6 นาคในฐานะองค์ประกอบในสถาปัตยกรรม

นาคเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทย กล่าวคือเป็นลวดลายประกอบอาคารสิ่งก่อสร้าง พาหนะ ดังนี้

3.6.1 บัณษร เช่น ตอนท้าวสหบดีพรหม ให้พระวิษณุพรหมมาเนรมิตกรุงลงกา ปรากฏลายนาคเอี้ยวเรียงรายอยู่รอบขอบบัณษร (หน้าต่าง) ดังบทละครว่า

นาคเอี้ยวคาบเก็จกระจิงราย บัณษรแก้วแพรวพรายอลงกต
ช่อห้อยช่อตั้งเป็นหลั่นลด นาคสะดุ้งพุงพดหน้าบัน
(พุทฺธยอตฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 15)

ลักษณะของบัญชี (หน้าต่าง) มีนาคคาบเก็จกระจ้งเรียงรายอยู่ แสดงถึงความงามของสถาปัตยกรรมในราชฐาน ลายนาคที่ประดับบัญชียังเป็นสัญลักษณ์ของพลังและความยิ่งใหญ่ ซึ่งส่งผลต่อความเป็นมงคลและความยั่งยืนของราชฐาน

3.6.2 หน้าบัน เช่น ตอนท้าวทศรถประทับราชรถมาถึงกรุงมิลิลาหลังจากพระรามยกมหาธนโมลีแล้ว ท้าวทศรถชมเมืองมิลิลารวมทั้งปราสาททั้งดงาม มีรูปนาคที่หน้าบัน ดังบทละครความว่า

บุษบกหน้าบันสุบรรณพลีว เหนียวหางนาคหัวแผ่นผาย
 พักตร์พรหมผ่องพริ้มดั่งยมพราย แก้วปลายยอดปลีกระจ้งฟ้า
 (พุททยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระ, 2549, น. 339)

ลายดังกล่าวเรียกว่าลายครุฑยุคนาค ปรากฏอยู่บริเวณหน้าบัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมที่มีความงามและความหมายเชิงสัญลักษณ์ ถือเป็นการผสมผสานระหว่างสองสัญลักษณ์ที่มีพลังและศักดิ์สิทธิ์ คือ นาคและครุฑ เพื่อสร้างความสมบูรณ์และความยิ่งใหญ่ในราชฐาน

3.6.3 ราชรถ เช่น ตอน พระรามกับพระลักษมณ์ประทับราชรถออกไปรบกับทศกัณฐ์ กล่าวถึงลายนาคที่ประดับอยู่บนราชรถ ดังบทละครว่า

แท่นท้ายรายรูปเทพบุตร นาคครุฑกินรีเคียงคัน
 เสากวักบั้งกระจ้งบัน กระหนกชั้นช่อห้อยอลงการ

กล่าวถึงแท่นท้ายราชรถมีลายนาคประดับอยู่สลับกับลายเทวดา ครุฑ และกินรี แสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างพลังแห่งนาคกับพระราม ช่วยเสริมให้พระรามมีความยิ่งใหญ่และมีความสามารถในการเอาชนะศัตรู ลายนาคบนราชรถยังแสดงถึงความหรรษาและความสูงส่งในฐานะของพระรามที่กำลังออกรบเพื่อความยุติธรรม

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พรรณารายละเอียดเกี่ยวกับลวดลายและรูปนาค ในฐานองค์ประกอบตกแต่งสถาปัตยกรรมอย่างวิจิตรตระการตา เช่น การประดับนาคไว้ที่หน้าบัน บัญชี และราชรถจากการศึกษาเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมจริงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะงานก่อสร้างในพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พบว่าลวดลายพญานาคมีอยู่จริงในงานสถาปัตยกรรมไทย เช่น บันได ชุ่มประตู่ หรือปั้นลายหน้าบัน อย่างไรก็ตาม รายละเอียดในบทละครมีลักษณะของการขยายจินตภาพในเชิงวรรณศิลป์ เช่น การกล่าวถึง “นาคคาบเก็จกระจ้งรายรอบบัญชี” หรือ “นาคสะดุ้งพุงพด” ซึ่งมีลักษณะเกินจริงเมื่อเทียบกับรูปแบบการประดับลายจริงที่เน้นความเป็นระเบียบและสมดุล

เรื่องรามเกียรติ์ในปัจจุบันนิยมแสดงเป็นโขน มีการนำบทละครเรื่องรามเกียรติ์มาเป็นบทร้องในโขนโรงใน หรือมีการปรับปรุงโดยดำเนินตามเรื่องในพระราชนิพนธ์นั้น

จึงเห็นบทบาทของนาครหลายบทบาทตามตอนที่เลือกมาแสดง เช่น บทโขนชุดนาครบาศ เมื่อ พ.ศ. 2557 ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ซึ่งดำเนินตามบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวถึงนาครในฐานะอาวุธ คือนาครบาศ ซึ่งอินทรชิตแปลงเป็นพญานาคมารัดพระลักษมณ์

ภาพที่ 1 นาครบาศกลายเป็นนาครัดพระลักษมณ์

ที่มา : การแสดงโขนพระราชนันทน์ ชุด ศักอินทรชิต, (2557, น. 9)

นาครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทบาทต่าง ๆ มากมาย เช่น ตัวละคร ลวดลายเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ฯลฯ โดยสรุปดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 สรุปบทบาทของนาครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

ลำดับ	บทบาทของนาคร	รายละเอียด	ตัวอย่าง/ตอน
1	ตัวละครหลัก	พญากาลนาคร นางอนงค์นาครี	ยกทัพสู้ท้าวสหมลิวัน แปลงกายขึ้นโลกมนุษย์
2	ตัวละครเสริม	อยู่ในหมู่เทวดา ถูกเกรงกลัว	อสุรพรหมเข้าเฝ้าพระ อิศวร ตรีบุรุษโอบอวดฤทธิ์
3	ลวดลายบนเครื่องแต่งกาย	ภาษา สนับเพลา ชายไหวชายแครง	ทศกัณฐ์ทรงเครื่อง พระราม-พระลักษมณ์ ออกศึก วิรุณมุขแต่งตัว
4	เครื่องประดับ	สร้อย ทับทรวง พาทูร์ด อัมรงค์	วิรุณหกรทรวงเครื่อง

ตารางที่ 1 สรุปบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ (ต่อ)

ลำดับ	บทบาทของนาค	รายละเอียด	ตัวอย่าง/ตอน
5	องค์ประกอบพิธีกรรม	คายพิษใส่ศร พันรอบเขาพระสุเมรุ	พิธีชุบศรนาคบาศ อุดเขาพระสุเมรุ
6	อาวุธ	ศรนาคบาศ ศรนาค	รณพักตร์ขอศร อินทรชิตใช้รัดหนุมาน
7	บัลลังก์	พญอนันตนาคราช	พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เป็นพระลักษมณ์
8	สถาปัตยกรรม	ลายประดับบัณูขร หน้าบัน	กรุงลงกา กรุงมิถิลา (ลายครุฑยุคนาค)

สรุป

บทความเรื่องบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ โดยการศึกษาจากเอกสาร ตรวจสอบความน่าเชื่อถือและเรียบเรียง วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ

ผลการศึกษาพบว่า นาค หรือ พญานาค เป็นสิ่งมีชีวิตในตำนาน โดยมีลักษณะเป็นงูใหญ่มีหงอน ความเชื่อเรื่องนาคมีรากฐานจากศาสนาพุทธและพราหมณ์-ฮินดู จากอินเดียมาสู่ไทย นาคมีบทบาทในวรรณกรรม เช่น เรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งมีการแฝงตัวของนาคผ่านตัวละครและองค์ประกอบต่าง ๆ 1) นาคในฐานะตัวละคร ตัวละครหลัก เช่น พญากาลนาค สื่อถึงภาพลักษณ์ของนาคว่าเป็นผู้มีฤทธิ์และหวงแหนอาณาเขต ตัวละครเสริมซึ่งปรากฏในตอนร่วมกับเทวดาหรือบุคคลอื่น เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงพลังและเห็นการแพร่กระจายของบทบาทอยู่ทั่วไป 2) นาคในฐานะลายเครื่องแต่งกาย เช่น ลายภูษาเครื่องประดับ เช่น พายุหัตถ์ สื่อถึงอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ 3) นาคในฐานะองค์ประกอบของพิธีกรรมและกระบวนการทำงาน แสดงถึงบทบาทสำคัญในการเสริมพลัง 4) นาคในฐานะอาวุธ เช่น ศร ซึ่งอำนาจในการทำลายล้าง 5) นาคในฐานะบัลลังก์ เช่น พญอนันตนาคราช ซึ่งเป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ นอกจากมีพลังที่ควรคู่กับพระนารายณ์แล้วยังได้ตามเสด็จพระนารายณ์อวตารอย่างใกล้ชิด 6) นาคในฐานะส่วนประกอบในสถาปัตยกรรม เช่น ลายบัณูขร ลายประดับราชรถ ซึ่งสื่อถึงฐานะที่สูงส่งของเจ้าของสถาปัตยกรรมนั้น

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นต้นแบบที่ทำให้เกิดบทบาทแสดงขน ประเภทโขนโรงในปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งที่นำกลอนบทละครจากพระราชนิพนธ์มาเป็นส่วนหนึ่งของบทโขนและที่ปรับปรุงบทโดยดำเนินเรื่องตามพระราชนิพนธ์ดังกล่าว ทำให้เห็นบทบาทของนาคจากบทละครถ่ายทอดมาสู่การแสดงด้วย

บทบาทอันหลากหลายของนาค สะท้อนโครงสร้างความเชื่อของสังคมไทย ในยุคราชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอยู่ในช่วงฟื้นฟูหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ทรงฟื้นฟูศิลปและวัฒนธรรมให้รุ่งเรือง รวมถึงคติเทวราชา โดยเชื่อมโยงพระมหากษัตริย์เข้ากับพระนารายณ์ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้เกิดความสามัคคีของราษฎรในช่วงสร้างบ้านแปงเมือง

การศึกษาบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจวัฒนธรรมไทยในภาพรวม เนื่องจากนาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาทหลากหลายและลุ่มลึกในด้านความเชื่อ ศิลปะ และคติชน นาคเป็นตัวแทนของพลังแห่งธรรมชาติ ความศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจที่เชื่อมโยงมนุษย์กับจักรวาล ผ่านการปรากฏในวรรณกรรม การแสดง เครื่องแต่งกาย พิธีกรรม อาวุธ บัลลังก์ ไปจนถึงสถาปัตยกรรม

อภิปรายผล

ผลการศึกษาบทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ สอดคล้องกับเอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง นาคในวัฒนธรรมไทย (สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2565 , ออนไลน์) จำแนกออกเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้ 1) ความหลากหลายของบทบาท ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของบทบาทที่นาคปรากฏในรามเกียรติ์ ไม่ว่าจะเป็นในฐานะตัวละครที่มีพลังและความยืดหยุ่น เครื่องแต่งกายที่สื่อถึงอำนาจความมั่งคั่ง องค์ประกอบในพิธีกรรมที่เสริมความศักดิ์สิทธิ์ อาวุธที่มีอำนาจ บัลลังก์ที่ประทับของผู้มีอำนาจ หรือส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แสดงความงามและความเป็นมงคล ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารการเสวนาที่กล่าวถึงความเกี่ยวข้องของนาคกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยในหลายมิติ 2) ความเชื่อมโยงกับความเชื่อและศาสนา ผลการศึกษาและเอกสารการเสวนาต่างชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของนาคกับความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมที่รับมาจากอินเดียและเขมร เอกสารการเสวนาเน้นย้ำถึงความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น พระนารายณ์ที่มีพญานาคเป็นบัลลังก์ ซึ่งปรากฏในรามเกียรติ์อย่างชัดเจน 3) สถาบันพระมหากษัตริย์ เอกสารการเสวนาเน้นความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อเรื่องนาคกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยกล่าวถึงความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงการนำลวดลายนาคมาใช้ในการตกแต่งสถาปัตยกรรมและเครื่องทรงของกษัตริย์ เพื่อสื่อถึงอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ปรากฏในผลการศึกษาเกี่ยวกับรายละเอียดของเครื่องแต่งกายในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์ 4) การผสมผสานทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาและเอกสารการเสวนาชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องนาค กับศาสนาพุทธที่เข้ามาภายหลัง ซึ่งทำให้ความเชื่อเรื่องนาคยังคงมีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมไทยมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าบริบทและรายละเอียดอาจมีการปรับเปลี่ยน โดยสรุปผลการศึกษาและเอกสารการเสวนามีมุมมองที่เสริมกันเกี่ยวกับความสำคัญของนาคในวัฒนธรรมไทย นาคมิได้เป็น

เพียงสัญลักษณ์ในบทละครรำ แต่ยังเป็นตัวแทนของความเชื่อ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยอย่างทรงคุณค่าและหลากหลายมิติ

ข้อเสนอแนะ

1. การศึกษาครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์บทบาทของนาคในบทละครรำเรื่องรามเกียรติ์เป็นหลัก จึงควรมีการศึกษาต่อยอดในบทละครรำเรื่องอื่น ๆ หรือการแสดงพื้นบ้าน เพื่อให้เกิดความเข้าใจบทบาทของนาคอย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

2. ควรมีการศึกษารูปแบบของนาคในบทละครหรือวรรณกรรมฉบับอื่น ๆ เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการ

รายการอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2565). *นาค จากตำนานความเชื่อสู่ศรัทธาร่วมสมัย*. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2564). *เล่าสู่กันฟัง เรื่อง นาค-พญานาค*.

http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5911#:~:text=ตามคติของหลายศาสนา,หนึ่งในอินเดียและพม่า

การแสดงโขนพระราชทาน ชุด คีรีอินทรีชิต ตอนนาคบาท (2557). มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.

กรุงเทพธุรกิจ. (2561). *งู ในความเชื่อและความรู้สึกของคนโลกตะวันออก*.

<https://www.bangkokbiznews.com/social/444>

บาร์นิ บุญทรง. (2561). *งูในฐานะสัญลักษณ์สื่อคุณลักษณะของพระคเณศ*. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 38(2), 6-7.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2549). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์*. (เล่ม 1-4). ศิลปบรรณาการ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2456). *บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์*. [ม.ป.พ.].

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. บริษัทศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).

สถานเสาวภา สภากาชาดไทย. (2567, กันยายน 8). *โลกแห่งอสรพิษ*.

<https://www.tkpark.or.th/download?file=0040c2.pdf&name=A2-worldofSnake-01.pdf>

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2568, มีนาคม 11). *เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย*.

https://www.finearts.go.th/storage/contents/2022/05/detail_file/M2vU5VmUHDPRhQZBst2GZSeOiZyuh3uZcw9LLPy.pdf